

Els orígens de Sant Feliu del Racó

Ramon Vall i Rimblas

Les troballes que han aparegut de deu anys ençà a l'església de Sant Feliu del Racó ens van fornint proves documentals arqueològiques de la seva existència en una època molt reculada de la que es desprén dels documents escrits fins ara coneguts.

Als segles X i XI Sant Feliu del Racó era conegut amb el nom de Sant Feliu de Valrà. El lloc de Valrà (sense mencionar l'església, però) s'esmenta per primera vegada en una donació d'una terra i unes vinyes situades al terme de Castellar, al lloc anomenat Valrà (**in terminio de Castellare, in locum que dicunt Valrane**) feta per Ademir al monestir de Sant Cugat del Vallès l'any 975.¹

El document més antic en el que hi figura l'església de Sant Feliu és un precepte en el que Lotari, a començaments de l'any 986 (aviat farà el mil·lenari) confirma els béns de Sant Cugat del Vallès. Aquest document es devia estendre segurament per substituir els antics títols de propietat que el monestir posseïa i que es degueren perdre quan la cèlebre invasió de Barcelona (que comportà també el saqueig i la destrucció de Sant Cugat del Vallès) feta per Almansur el juliol del 985. Entre moltes altres possessions del monestir ja hi figura la «**ecclesiam s. Felicis, que est in Valrano**».²

Uns anys més tard, tant en la butlla de Silvgestre II de desembre de 1002,³ com en la de Joan XVIII de novembre de 1007,⁴ el papa confirma novament entre els béns del monestir la «**cellam s. Felicis, qui est in Valrano, com terminis et addiacentiis suis**». Anàlogament succeeix amb la de Benet VIII de 23 de gener de 1023 on hi figura la «**cellam s. Felicis qui est in Valran, cum terminis et adiacentiis suis**».⁵

En un document pràcticament coetani (de l'any 1010 concretament) consta que Senegunda i el seu fill venen al comte Ramon Borrell i a la seva esposa la comtessa Ermesenda al seu alou de Castellar, que, a tenor de la descripció que en fan comprén fins i tot el castell, i fan explícita exclusió de la donació l'església de Sant Feliu (que pel que es veu també posseïen) que reconeixen tenir pel monestir de Sant Cugat.⁶ Tot i la distinció que en aquest document es fa entre l'església de Sant Feliu de Valrà i Castellar, veiem que, en certa manera continuen units, com ja succeïa en el primer document on s'esmenta Valrà, abans citat.

Continua en aquesta línia un altre document de l'any 1052 del Cartulari de Sant Cugat que conté una donació feta al monestir per un tal Giribert; entre els béns cedits hi figura un alou situat «**in termine vel infra termine de Castelar, sive ecclesiam de s. Felicis de Valrano**».⁷

A partir d'aquesta data ja no trobem més en el Cartulari el nom de Valrà, sinó ja el de Sant Feliu de Castellar. Per primera vegada, en una concòrdia haguda entre l'abat de Sant Cugat i uns particulars l'any 1060,⁸ hi figura «**s. Felice de Castelar**». Això ens fa suposar que el topònim «Valrà» anava caient en desús, en front al que definia el terme, Castellar.

Ben explícita és la venda a precari que quatre anys més tard (el 21 de març de 1064) l'abat Andreu fa a Ramon Sans i a la seva esposa de l'església de Sant Feliu de Castellar (és a dir, del terme que abasta la parròquia de Sant Feliu) amb les seves cases i corrals, camps i vinyes, tant conreuades com ermes, molins amb els seus recs i totes les seves pertinences, horts amb arbres de diversos gèneres, rouredes, boscos i els delmes i primícies i les tasques i arrendaments que donen o haurien de donar, tal com Sant Cugat té o hauria de tenir, a canvi d'una unça d'or, en moneda de Barcelona, a pagar cada any. La cessió es fa per la vida dels esposos i d'un dels seus fills, el que ells vulguin; i a precari, de manera que no poden vendre-la ni alienar-la, ni empenyorar-la ni cedir-la a ningú en feu. Aquest document descriu els límits de la parròquia de la manera següent: Pel cerç termeneja amb la muntanya de Sant Llorenç i amb Lacera (antecessor de l'actual Sant Llorenç Savall: recordem el topònim, encara viu avui dia de la Salallassera); per orient amb el terme de Sentmenat; pel migdia amb el terme de Terrassa; i per ponent amb la muntanyade Sant Llorenç.⁹

Continuen apareixent en el Cartulari documents relacionats amb Sant Feliu. Com s'ha dit, en cap, però, hi figura ja el nom de Valrà, sinó que sempre, tant en els del segle XI com en els dels XII i XIII, s'anomena Sant Feliu de Castellar.¹⁰

De totes maneres el nom de Valrà no es va perdre del tot. Diu Joan Montllor que en un document de l'Arxiu Històric de Terrassa de l'any 1355 hi figura «**Petro Rovira de manso des Castallar de parrochia Sancti Fellicis de Vallrà**»; i que en unes visites pastorals dels anys 1603 i 1774 que ell va copiar de l'arxiu de Sant Feliu del Racó hi figuraven **Ballrà i Ballrans**.¹¹

Tot això és el que els documents escrits ens donen en relació als orígens de Sant Feliu del Racó. Hem de considerar per altra banda que la mateixa dedicació de l'església a sant Feliu també ens pot fer suposar una gran antiguitat en la seva erecció. És una hipòtesi molt plausible la provinència nordafricana de la cristianització de l'actual Catalunya. Tot i que sembla certa l'estada de sant Pau a Tarragona, es creu que la definitiva cristianització del país es féu gràcies a l'apostolat provinent de les esglésies nordafricanes, tan puixants en aquell temps. Tenim la tradició que ens parla de sant Cugat i de sant Feliu, nordafricans tots dos i que figuren ja en el «Peristephanon» de Prudenci del segle Vè. Tenim la recent troballa a la parròquia del Bertí d'una ara que és una peça de marbre reaprofitada i que conté una inscripció llatina reconeguda pel Dr. Marc Mayer, en una comunicació que presentà a la darrera Assemblea d'Estudiosos de Manresa, com a nordafricana. I tenim, finalment, l'existència de restes pre-romàniques en diverses esglésies del Vallès dedicades a sant Feliu: una ara paleocristiana i l'església pre-romànica a Sant Feliu de Vilamilans; les restes pre-romàniques de l'església de Sant Feliu d'Arrahona (actual ermita de Sant Nicolau, de Sabadell); i els capitells pre-romànics de Sant Feliu de Codines.

De Sant Feliu del Racó, fins fa deu anys, només se'n coneixia el campaneret romànic en desús, i bastant modificat quan l'ampliació i reforma feta a l'església al segle XVIII que li canvià l'orientació i pràcticament destruï l'església romànica anterior. Era el testimoni material més antic de la primitiva o primitives esglésies de Sant Feliu. Una anàlisi de l'estil del campanar demostra que no corresponia a l'església esmentada l'any 986. El campanar és de l'estil dit llobard i té totes les característiques de les obres que dintre d'aquest estil es construïren en la seva darrera època, quan s'esten arreu del país gràcies a haver estat assimilat pels constructors locals: cal situar la seva construcció a les darreries del segle XI o als començaments del XII, és a dir al cap d'un segle i mig de la primera cita documental de l'església que testimonia l'existència d'un temple anterior al del campanar. Aquesta circumstància és corrent a la majoria d'esglésies del nostre país, de les que moltes vegades tenim notícia documental de la seva existència en una època molt anterior a la que correspon al temple romànic que s'ha conservat; i quasi mai es conserva l'església pre-romànica anterior, bé sigui perquè va destruir-se, bé perquè va quedar soterrada al construir els edificis posteriors.

A Sant Feliu del Racó, però, quan l'any 1971 es procedia a la restauració del campanar romànic, es començà enderrocant la rectoria vella, que estava situada a ponent de l'església. Quino no fou la sorpresa, quan aparegueren a la façana frontal del temple unes restes que corresponien a la construcció citada l'any 986! Consistien en un pòrtic o atri simètric respecte del campanar romànic actual, sota del qual hi quedava una gran portalada amb una arcada que semblava ultrapassada o de ferradura, cosa, però, de difícil comprovació donat l'estat en que es va trobar al fer l'enderroc. A cada costat d'aquesta porta hi havien dos arcs de pedra tosca i que corresponien a les obertures d'un atri: les finestres de la banda nord estaven tapiades i les de migdia servien d'armaris de la rectoria. A l'extrem dret d'aquestes finestres de la banda del migdia s'hi havia obert posteriorment una porta que impedia saber si hi havia hagut mai un tercer arc o no (ja que d'haver-hi estat, al fer el forat de la porta s'hauria destruït). De l'estudi de l'església actual sembla deduir-se que la seva paret sud coincideix amb la de l'església pre-romànica primitiva. Si això fos així, el pòrtic que es descobrí sobrepassava aquesta façana sud; aquest fet ha induït a suposar que probablement l'atri també encerclava l'església pel migdia, ocupant el lloc on hi ha l'actual rectoria. Al no haver-s'hi pogut fer cap prospecció ens obliga a quedar-nos, ara per ara, amb una suposició sense possible comprovació.

A darreries del segle XI o començaments del XII es construï el temple romànic que hem esmentat i del que ens n'ha arribat únicament el campanar centrat amb l'església i situat en la seva façana de ponent. Tal com era costum el nou temple es bastí probablement aprofitant l'antic, allargant-lo per la part del santuari, que es construï de nou, i aixecant el campanar a la façana de ponent, justament sobre l'antiga porta de l'atri. Potser és en aquest moment quan es tapià aquest portal (deixant-hi una porteta molt més petita) per donar més solidesa al campanar; no podem, però, assegurar-ho perquè sabem d'altres campanars romànics que tenen la part baixa lliure (Sant Julià d'Uixols,

L'atri pre-romànic abans de la «restauració»

per exemple). Podria també haver-se tapat l'obertura quan la reforma del segle XVIII que escapçà els cossos inferiors del campanar per donar espai a l'actual presbiteri. D'haver-se tapat la porta de ponent al construir-se l'església romànica, el seu nou accés devia fer-se per la façana del migdia, com també era corrent: les portes d'accés eren o bé a ponent, o bé al migdia.; l'absis sempre era a llevant; i al nord rares vegades hi havia porta; si n'hi havia generalment era només d'ús intern: de comunicació amb dependències del monestir, si el temple era monàstic; o amb el cementiri anexe al temple, per exemple.

Tornant al temple pre-romànic, hem de dir llastimosament que fou restaurat amb tant desencert que perdé tota la fesomia de l'obra original: l'obra primitiva era molt basta: les parets, fora de les dovelles de pedra tosca dels arcs, eren de pedres informes unides amb un morter molt pobre: recordaven la paret de l'ala nord del claustre de Sant Cugat del Vallès que havia format part del monestir destruït l'any 985 quan la invasió d'Almansur. A la part baixa del campanar i sobre mateix de la porta que es va trobar tapiada s'hi observava una diferència notable en l'aparell de la paret, de manera que feia suposar la possible existència d'un campanar d'espadanya que hauria coronat el pòrtic de l'església,

L'atri pre-romànic després de la «restauració»

pre-romànica. Cal dir també que la tercera finestra que es bastí a l'ala dreta del pòrtic no és pas segur que hi hagués estat mai. És una llàstima que —amb la major bona fe del món— es destruís un testimoni importantíssim d'un edifici pre-romànic i l'únic exemplar conegut fins ara d'un atri extern al temple.

En canvi en la restauració que es féu del campanar no es malmeté cap dels seus elements ni se n'hi introduí cap que alterés la seva fisonomia. Convé fer notar que a l'intradós de les finestres de la paret nord del campanar (les que han sofert menys transformacions en el decurs dels anys) i sota el ràfec de la teuladeta que el cobreix s'hi troben unes pintures probablement coetànies de la seva construcció i que simulen carreus regulars, fet que ja era corrent en l'època romànica, com ho ha sigut essent, de voler enriquir amb pintura la pobresa de la pròpia construcció.

No creiem que aquesta sigui l'ocasió d'analitzar més a fons les restes romàniques i pre-romàniques de l'església, ni que el qui això signa sigui la persona més indicada per fer-ho. Hem pretès, només, fer-ne esment, per veure que l'arqueologia coincideix amb la informació de que disposàvem gràcies a la documentació escrita coneguda.

Dèiem, però, al començar, que encara havia estat més sortosa l'església de Sant Feliu del Racó, tota vegada que les restes arqueològiques trobades havien demostrat l'existència de culte molt abans del segle Xè. al que fins ara ens hem referit. Ha estat la felicitat troballa, ben recent (ara farà dos anys) de l'ara d'un temple dels segles V-VI, semblant i coetània de les que ja coneixíem de Santiga (recordem només que Santiga vol dir Santa Maria Antiga i que amb aquest qualificatiu d'antiga —«*Sancta Maria Antiqua*»—, és citada l'any 983;¹² i de Sant Feliu de Vilamilans. Aquest fet ens avança en quatre segles la certesa de l'existència del culte diví en aquest paratge precís, en aquest mateix solar d'avui dia; cosa que si bé és possible que es donés en bastants llocs de la nostra rodalia, només podem afirmar-ho amb seguretat de comptades localitats: Sant Feliu n'és una, cosa que ens ha d'omplir de goig —i d'esperança alhora—. De goig, no per presumptuos cofoisme, sinó per la joia interna que dóna el sentir-se assistit espiritualment per tantes generacions d'avantpassats que han pregat i donat culte a Déu en aquest mateix temple. I d'esperança perquè creiem que no seran en va els nostres esforços per assegurar-li la continuïtat, un any darrera l'altre, per poder arribar així a noves centúries i, per què no?, a mil·lenaris enllà.

NOTES:

1. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 108.
2. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 173.
3. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 382.
4. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 412.
5. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 486.
6. Mn. Antoni Vergés. *Història de Castellar del Vallès*, pàg. 25.
7. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 595.
8. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 623.
9. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 639.
10. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, docs. 774, 849, 932 i 1320.
11. J. Montllor i Pujal. «Valrà: "Sant Fèlix in Valrano"», *Revista Alba*, IV, pàg. 368.
12. *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 151.

BIBLIOGRAFIA:

- ALAVEDRA I INVERS, Salvador. «De la troballa de l'ara d'altar paleocristiana de Sant Feliu del Racó o de Valrà, Castellar del Vallès, *Arrahona* II època, núm. 10, pàgs. 74 i ss.
- BURÓN, Vicenç. *Esglésies romàniques catalanes*. Guia. Primera edició, pàg. 302.
- LLOBET, Cecília, MORRAL, Eulàlia i PEIG, Concepció. «Descoberta d'un atri pre-romànic», *Forja*, any XXVIII, núm. 1330, 26 de maig de 1973, pàg. 8.
- MONTLLOR I PUJAL, Joan. «Valrà: "Sant Fèlix in Valrano"». *Alba*, Vol. IV, pàg. 368.
- RIUS SERRA, Josep, Mons. *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*.
- VALL I RIMBLAS, Ramon. «Entorn d'unes troballes a l'església de Sant Feliu del Racó», *Bulletí de la U.E.S.*, núm. 16, març de 1973.
- . «Centrant les troballes en el temps». *Forja*, any XXVIII, núm. 1330, 26 de maig de 1973, pàg. 9.
- . «Pintures romàniques al campanar de Sant Feliu del Racó». Sabadell, 1978.
- VERGÉS I MIRASSÓ, Antoni, Mn. *Història de Castellar del Vallès*. Ed. Montblanch-Martín, 1974.